

EGYEZTETÉS NÉLKÜL?

A KOPT ÉS A KELTA NYELVEK MONDATSZERKEZETÉNEK
TIPOLOGIAI PÁRHUZAMÁRÓL

EGEDI BARBARA

1. Bevezetés

A kopt (tágabban egyiptomi) nyelvészet gyakorlatilag előzmények nélküli, többnyire hagyományos leíró nyelvtanokra korlátozódik. Csak szórányosan fordulnak elő olyan tanulmányok, melyek adaptálják a modern nyelvelmélet valamely vonulatát. Chris Reintges holland nyelvész utóbbi időben megjelent munkái úttörőnek számítanak a kopt szintaxis területén.

A kelta nyelvek mondattanának kutatása ezzel szemben viszonylag nagy hagyománnyal rendelkezik, és bőséges szakirodalommal. Mivel a kelta nyelvek mondatszerkezete tipológiai szempontból közel áll az egyiptomi nyelvhez, ezért tanulságos vállalkozásnak tetszik a kelta nyelvekre kidolgozott elméleteket összevetni a kopt mondattan problémáival.

A kopt nyelv az afroázsiai nyelvcsaládban külön ágat képező egyiptomi nyelv időben legutolsó nyelvfázisa. A keresztény Egyiptom nyelve, melyet a görög ábécé egy speciális változataként kifejlesztett kopt írásrendszerrel jegyeztek le. Használata a IV. és XIV. század közé tehető; a középkor folyamán az arab fokozatosan kiszorította, napjainkban csak a kopt egyházi liturgiában használatos. Jelen tanulmányban használt átírás nem tükröz fonológiai értelmezést, csupán a kopt grafémák latin betűs átírását nyújtja.¹ A tanulmány alapjául az első századok klasszikusnak számító dialektusa, a szaidi dialektus adatai szolgálnak.

A második részben röviden ismertettem a kopt mondat felépítését, hagyományos leírását és értelmezését, illetve ez utóbbi gyenge vagy téves pontjait. A harmadik szekció a kelta, tágabban a VSO szórend problematikájába nyújt betekintést, illetve a VSO szórend és a kopt szórend viszonyát vizsgálva a kopt mondat levezetésére ad javaslatot. A negyedik rész a sze-

¹ Az átírás Lambdin (1983: x) rendszerét követi. A felső indexbe írt kis 'e' (°) betűvel az egyes kopt mássalhangzók felett megjelenő vonást helyettesítem, amely az adott mássalhangzó szillabikus ejtését vagy az előtte ejtendő rövid schwát jelölte. A magánhangzók feletti vonás (ē, ō) hosszúságot jelöl. Az ou és ei betűkombinációk mássalhangzós vagy magánhangzós ejtése (v/u illetve j/i) a szótagban elfoglalt helyüktől függ.

mélyes névmási affixumok és az egyeztetés kérdéskörét vizsgálja mindkét nyelvben, míg az ötödik pont összegzi a tanulmány eredményeit.

2. A kopt adatok és elemzéseik

A kopt mondat szerkezetét² három hagyományos leíró nyelvtan idevágó részeinek kritikai ismertetésével szemléltetem (Polotsky 1960; Till 1986; Layton 2000). Kiinduló adatnak pedig egy olyan konstrukciót mutatok be, mely felépítését tekintve egyszerre mind a kopt mondat prototípusának is tekinthető (Múlt idő, ún. perfektum I.):

(1) a- p-rōme čine °m-pef-ouhor³
 perf. def:sg.m.-ember talál obj.-poss:sg.m.-kutya
 ‘Az ember megtalálta a kutyáját.’

(2) a- f- čine °m-pef-ouhor
 perf. proN:3sg.m. talál obj.-poss:sg.m.-kutya
 ‘Megtalálta a kutyáját.’

A hagyományos kopt nyelvleírás a kopt mondat szerkezetét mint konjugációs mintákat ragadja meg, és a személyes névmásokat inflexiós affixumokként kezeli. A mai koptológiában elterjedt és általánosan elfogadott modell Polotsky ún. háromtagú konjugáció elmélete (Polotsky 1960: *The Tripartite Conjugation Pattern*), amely a mondat szerkezetet három jól elkülöníthető egységre bontja: (1) a konjugációk megkülönböztető elemére, (2) a cselekvő kifejezésre, és (3) az infinitívusz alakú igére.

1. táblázat (Polotsky, 1960: 393 enyhén módosítva)

1	2	3
Konjugációs bázis	Cselekvő (főnév/suffixum)	Ige (infinitívusz)
a-	p-rōme f-	čine

² Megjegyzendő, hogy itt kizárólag az igét tartalmazó mondatokról esik szó, az ún. nominális és adverbialis mintákat jelen tanulmány nem tárgyalja.

³ A kopt határozott névelő (p-) a főnév nemét és számát is jelzi. A névmási birtokost az ún. birtokos névelő (pef) fejezi ki, amely egyszerre tükrözi a birtok nemét és számát (pe-) és a birtokos személyét, számát és nemét (-f).

Polotsky a cselekvő kifejezést általánosan érti, a megnevezésnek semmi köze a szemantikai ágens fogalmához. A mondat második pozícióját egyszerűen az alany tölti be – akármilyen szemantikai szereppel is rendelkezik. A harmadik helyet elfoglaló igeről pedig már csak történetileg látható beinfinitivusz volta,⁴ ennek szinkrón szintű megállapítása teljességgel irreleváns, mivel a kopt nyelvszakaszban nincs olyan ’finit’ igealak, mely a fenti alkalmazással opozícióba állítható. Mindazonáltal az infinitivusz kifejezéshez minden fent említett nyelvtanban ragaszkodnak, bár maga Polotsky (1960: 393) is így fogalmaz: „*A verb in Coptic is a word which is capable of filling the last position in the Tripartite Conjugation Pattern*” – ezzel a szintaktikai szabállyal az ige általános kritériumát adja meg, nem pedig egy igeformáét.

Szintén bevett – és látszólag megkerülhetetlen – eljárás a kopt mondat szerkezeti minták konjugációként való felfogása. Till (1986: 153. §301) *Präfixkonjugation* néven az igeragozás (*Verbalflexion*) általános formáját határozza meg. Kérdés persze, hogy mennyiben nevezhető igeragozásnak egy olyan minta, amelyben az ige sosem találkozik semmilyen inflexióval, a konjugációs alaptól ugyanis az alany mindig és kötelezően elválasztja. A névmási alanyt Till (uo.) névmási szuffixumnak tekinti, amely a konjugációs prefixumhoz kapcsolódik. Morfológiai értelemben tehát egy igen furcsa képződmény jön így létre, és jogosan merül fel a kérdés, hogy ehhez a prefixum+szuffixum konstrukcióhoz hogyan kötődik akkor az ige?

Polotsky megfogalmazásában (1960: 392) a konjugáció azokat a különböző módozatokat jelenti, ahogy a kopt ige grammatikai konstrukcióba léphet a cselekvő kifejezéssel, hogy fő- vagy mellékmondatot alkosson. Ez az általános meghatározással ügyesen megkerüli a kategória meghatározásának problémáját, de a konjugáció terminushoz ő is következetesen ragaszkodik.

Layton szintén szintaktikai definíciót rendel az infinitivuszhoz (Layton 2000: 125), a konjugációt pedig a szerkezeti minták pusztá felsorolásával határozza meg (Layton 2000: 127)

Érdemes még megemlíteni egy modernebb igényvel készült morfológiai leírást (Funk 1978: 109–111), amely úgy fogalmaz, hogy morfológiai értelemben a konjugációs rendszer az igerendszertől elszigetelt, az igeforma csak szintaktikailag függ a konjugációs alaptól, amely nem határozza meg az

⁴ Az a- konjugációs alap egy ‘tesz, csinál’ jelentésű ige grammatikalizációjának eredménye. Ennek az igenek a másik, lexikális jelentését (és többé-kevésbé korábbi hangalakját is) megtartó alakja tovább él a koptban *eire* formában.

igét formailag. A konjugációt mint morfológiai kategóriát azonban szintén életben tartja, méghozzá Polotsky kitűnő elemzésére hivatkozva.

Nyelvtanaink leírásában tehát egy olyan nyelvvel szembesülünk, melyben az igék csak valamiféle nominális (infinitivusz) formában fordulnak elő,⁵ és amely olyan „konjugációval” rendelkezik, ahol az ige sosem találkozik azzal a funkcionális elemmel, mely a mondat lényegi grammatikai információit (idő, mód, aspektus) hordozza.

Klasszikus értelemben vett igeragozásról valójában aligha beszélhetünk, inkább csak nagyon kötött mondatstruktúráról. A kopt mondat alapvetően analitikus jellegű: a grammatikai információkat gyakorlatilag egy segédige jellegű elem kódolja, ezt követi az alany – névmási alany esetén egy affixum, melyről a későbbiekben belátjuk, hogy személyes névmási klitikum – majd a pusztán lexikális tartalmat hordozó igealak. Nincsenek esetjelölő morféma, strukturális alany és tárgyeset van, ill. a tárgyat bevezetheti egy kifejezetten erre „szakosodott” prepozíció is (vö. (1)–(2)). Még a személyes névmásoknak sincsenek esetjelölt formái, mint például az angolban: alanyi, tárgyi és prepozíció utáni pozícióban is ugyanabban az alakban fordulnak elő.

- (3) a–f–taa–f na–f
perf.-ő-ad-ő nAk-ő
'Odaadta neki azt.'

A teljes NP-k és a személyes névmási „inflexiók” morféma kölcsönösen kizárják egymást gyakorlatilag minden mondatpozícióban, az alany és az ige közt semmiféle morfológiainak nevezhető egyeztetésről nem beszélhetünk.

3. Szórend és mondatstruktúra

3.1. A kelta mondat – VSO szórend

Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó szigeti kelta nyelvek két fő ágra oszthatók: a gael nyelvekre (ír, manx, skót gael) és a brit nyelvekre (walesi, breton, cornwalli).⁶ Jelen tanulmány főleg a gael ággal, azon belül is ír adatokkal dolgozik.

⁵ A kopt ige másik alakja, az ún. kvalitatívus ezekben a háromtagú mintákban nem is fordulhat elő, funkciója jobban hasonlít egy állapotátározóhoz. Ezen kívül néhány (kb. 10 db) rendhagyó imperatívus alak gazdagítja a kopt ige morfológiáját.

⁶ A manx 1974-ben kihalt, a cornwalli pedig már a XVIII. században, de ez utóbbit mesterségesen felélesztették (Meid 1999). A szigeti kelta csoportosításáról l. még MacAulay (1992a)

E nyelvek közös tulajdonsága VSO szórendjük. A VSO nyelvek szintaktikai elemzéseit a következőképpen lehet összefoglalni (Borsley – Roberts 1996: 20–23 után; hasonló összefoglalásként l. még Tallerman 1998):

1) A VSO szórend magyarázataként egy V-to-C mozgást feltételeztek, vagyis a V-fej felemelkedését C-fejhez – hasonlóképpen az ún. V2 nyelvekhez. Ez az elképzelés viszont azonnal ellentmondásba ütközik, ugyanis a V2 nyelvekkel ellentétben, a kelta nyelvekben az alárendelt mondatokban is VSO szórend van, holott ott a C-fejet már a mondatbevezető (*complemetiser*) foglalja el.

2) Az ige csak az I-fejbe megy fel, de ez esetben újabb kérdés merül fel az alany helyzetét illetően. Ha az alany helyét az IP specifikálójában feltételezzük, ahogy SVO nyelvekben szokás, nem kapjuk meg a kelta VSO szórendet.

E kérdésre megoldást nyújthat az az elmélet, mely szerint az alany bázis-generálása a VP-n belül történik, univerzális kiinduló szerkezetet feltételezve az SVO és a VSO szórendű nyelvek számára (*VP-internal subject hypothesis*, Koopman – Sportiche 1991). A VSO nyelvekben az Infl fej kormányzás alatt adja az esetet, jobb irányban, így az alany VP-n belül maradhat. A későbbi jegyellenőrző elmélet (*checking theory*, Chomsky 1993; 1995; az írre: McCloskey 1996: 267) a kormányzás relációra már nem hivatkozik, a szintaktikai műveleteket a lexikális elemekkel a derivációba került formális jegyek ellenőrzése motiválja. Amennyiben az I-fej ún. N-jegyei (melyek az alanyeset ellenőrzésével vannak összefüggésben) gyengék, az alany a VP-n belül marad egészen az LF-ig, nem kell nyílt szintaxisban elmozdulnia.⁷

Másrészről több dolog is arra mutat, hogy az alany mégsem marad a VP-n belül az írben.⁸ McCloskey (1996) kétféle unakkuzatív szerkezet, továbbá bizonyos adverbialis kifejezések alany utáni pozíciójának vizsgálata

⁷ Az alany strukturális eset, ezért csak a megfelelő funkcionális fej specifikáló pozíciójában lehet engedélyezve. A funkcionális fejeknek (Tense és Agr) N és V-jegyeik vannak, aminek erős ill. gyenge értéke lehet. Az N jegyek a specifikáló helyekkel vannak összefüggésben (NP mozgítás), míg a V-jegyek a fejekkel (fej-mozgítás). Az erős jegyeket le kell ellenőrizni a Spell-Out előtt. Ezen paraméterek és más független elvek (*Procrastinate*) interakciója révén, ha egy mozgásnak nem kell nyíltan megtörténnie, akkor rejtetten történik meg. Az angol és az ír között tehát parametrikus különbség van az esetengedélyező jegy erősségében! Az írben gyengék az I-fej N-jegyei, a V-jegy viszont erős, és az ige felemelkedik, VSO szórendet eredményezve (vö. még Bobajlik – Carnie 1996: 233).

⁸ A walesi tesztek is hasonló eredményt mutattak, a tagadás ott az alany és a tárgy között is megjelenhet, ezzel szemben a bretonban a tagadószó közvetlenül az ige után is következhet, ez esetben nem kell feltételeznünk, hogy az alany elhagyta volna a VP tartományt.

alapján arra a következtetésre jutott, hogy valami mégiscsak kiváltja az alany felemelkedését. Ez az ellentmondás feloldható az osztott IP hipotézissel (*Split-Infl hypothesis*, Pollock 1989), ennek értelmében InflP két funkcionális projekcióra osztható, F_1 -re és F_2 -re, melyek az igeidő (*Tense*) és az egyeztetés (*Agreement*) funkcionális fejeknek feleltethetők meg, de az már egyáltalán nem evidens, hogy melyik dominálja a másikat. Annyi bizonyos, hogy a felső projekció fejében a finit igének, az alsó specifikálójában pedig az alany-pozíciónak kell lennie. Az alsó fejnek erős N-jeggyel kell rendelkeznie, hogy az alanyt specifikálójába vonzza.

McCloskey (1996: 271–272) elfogadva, hogy a felső projekció a TP és az alsó az AgrP, továbbgondolja az ír unakkuzatív szerkezetek problémáját (ezekben nincs alany, csak egy PP komplementum), és arra a következtetésre jut, hogy az alsó FP, tehát az egyeztető frázis nem feltétlenül projektálódik. Szerinte nominális komplementum hiányában az AgrSP-nek egyszerűen nincs funkciója, továbbá ilyenkor az ige is abban a csupán időre specifikált ún. analitikus formában jelenik meg, amelynek nincsenek egyeztető jegyei. (Ez utóbbiról l. lejjebb!)

3.2. A kopt mondat derivációja

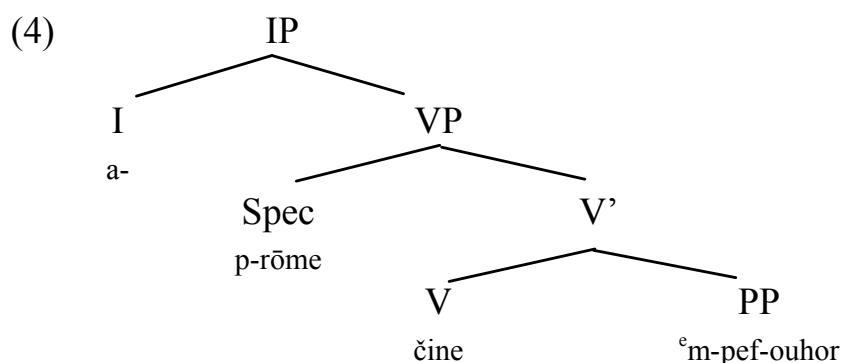
Megismervén tehát a kopt mondat alapvető felépítését és a kelta (ír) mondatszerkezetre adott elemzéseket, kérdés, milyen eredményre vezethet e kettő összevetése.

Érdekességképpen itt jegyzem meg, hogy a kopt nyelvtörténeti elődje, az óegyiptomi nyelv korábbi szakaszaiban VSO szórendű volt. Jegyellenőrző elméletben nézve pedig a kopt tulajdonképpen egy paraméterben különbözik a VSO nyelvektől. Ennek szemléltetésére és hasonló parametrikus különbségek bemutatására nézzünk egy egyszerűsített táblázatot:

2. táblázat

	AGR és T V-jegyei	AGR és T N-jegyei
Angol	gyengék	erősek
Francia	erősek	erősek
VSO nyelvekben	erősek	gyengék
<i>KOPT</i>	<i>gyengék</i>	<i>gyengék</i>

Az angol és a francia közötti parametrikus variáció jól ismert. Bár látványosan rokonok SVO szórendjükben, a határozószók elhelyezkedési lehetőségei felfedik a szerkezeti különbségeket.⁹ A VSO nyelvekben a funkcionális projekcióknak erős a V-jegy, de az N-jegy tipikusan gyenge (esetleg az alsó FP-é erős, a felsőé gyenge, ahogy korábban láttuk), ezért az alany nem emelkedik fel nyíltan az ige elé. A koptra vetítve a rendszert feltehetjük, hogy ott mind a V-jegyek, mind az N-jegyek gyengék, egyszerűen szólva *mindenki a helyén marad!* Nemcsak az esetellenőrzés (N-jegyek) várhat a rejtett szintaxisig, hanem az igt sem vonzza magához egy funkcionális fej sem, hiszen az idő és mód jegyeket sosem az ige hordozza, hanem mindig egy különálló morféma – hívhatjuk segédigének is –, ez kerül közvetlenül az IP/TP fejébe. Az (1)-ben példázott kopt perfektum egyszerű szerkezeti ágrajza a következőképpen festene (az IP szétoztása ezen a ponton nem indokolt):

A kopt igeek egy csoportja azonban kivételesen viselkedik, amennyiben kötelezően megelőzik az alanyt, de mellettük sosem jelenhet meg a konjugációs alap. Így gyakorlatilag VSO szórend alakul ki:

- (5) peje- p-daimōn °m-p-h°llo
 mondta def.sg.m.-démon nAk-def.sg.m.-öreg
 A démon így szólt az öreghez. (Till 1986, 262 után)

A *peje-* ige inherensen múlt idejű, nem is fordulhat elő más szerkezetben: rendszerint direkt beszédet vezet be narratív szövegben. Az ige tehát időjegyet is hordoz lexikálisan, melyet I-fejben kell leellenőrizni és kioltani.

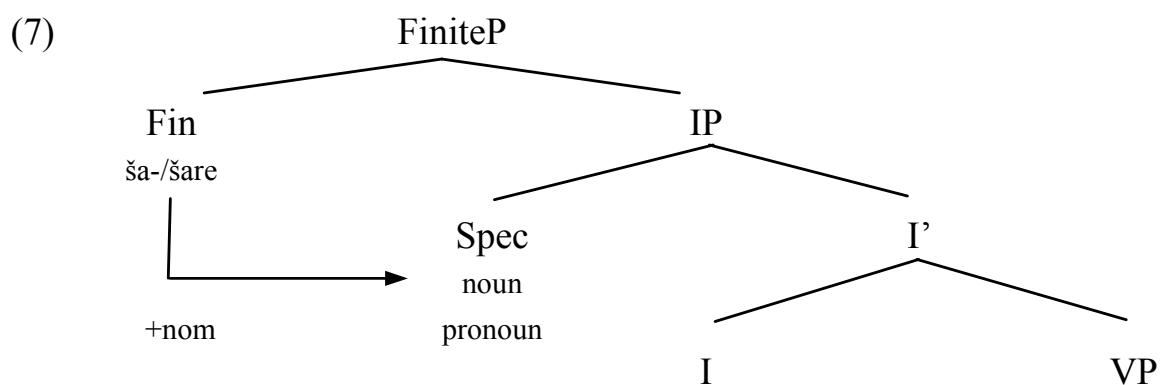
⁹ Az angol és a francia segédigék és igeek szerkezeti helyének tanulmányozása vezetett a Split-Infl hipotézis kialakításához. A funkcionális fejek jegyeinek erősségéről l. még Roberts – Shlonsky 1996: 174.

Ha a konjugációs alap töltené be az I° pozíciót, és így a *peje*- ige nem tudna hozzácsolódni, vagyis a VP tartományban „ragadna”, akkor az LF számára értelmezhetetlen jegyek maradnának a derivációban, és az szükségszerűen megbukna. Ennek értelmében módosítanom kell fenti következtetésemet: nem igaz, hogy a koptban a funkcionális fej(ek)nek gyenge V-jegye van, hiszen az I-fejzet *valamivel* mindig ki kell tölteni. Ez az (5) típusú igeéknél egy V-to-I mozgatóással elégül ki, ezek a szerkezetek a 2. táblázat harmadik sorában található VSO típusal esnek egybe. A másik, általánosabb mintában (4) gyakorlatilag arról van szó, hogy az I-fej erős jegyeit a lexikonból közvetlenül beemelt segédige (ti. a konjugációs alap) kielégíti, így a lexikális tartalmat hordozó ige eredeti helyén, V°-ben maradhat. (Ez a konjugációs alap egyáltalán nem affixumszerű, hiszen nem is kívánja meg az ige szomszédosságát. Pontosabb státuszáról l. lejjebb!)

Semmi okunk feltételezni, hogy az alany elhagyja a VP tartományt. Az alany–ige sztringet tulajdonképpen semmi sem szakíthatja meg, kivéve olyan ún. Wackernagel-partikulák (2P klitikumok), amelyek az első hangsúlyos (fonológiai) szóhoz simulnak (vö. Polotsky 1960: 393; Layton 2000: 253. §325).

- (6) a-p-rōme **de** čine ˚m-pef-ouhor
 perf.-def.sg.m.-ember prt talál obj.-poss.sg.m.-kutya
 Az ember megtalálta a kutyáját.

A teljesség kedvéért idéznem kell Reintges idevágó elemzését (2001a: 100, illetve 2001b), amellyel bár sok tekinteten nem értek egyet, az egyetlen generatív szintaktikai elemzés, amely kopt mondatszerkezetre született.

Reintges TAM (*Tense-Aspect-Mood*) kifejezéseknek ill. jelölőknek nevezi a 2. szakaszban ismertetett "konjugációs alapot".¹⁰ Elemzésében ezek esetadó fejek, nominatívusz esetet adnak az alanynak, egyúttal a finitség morfológiai reprezentációi is. Rizzi (1997) osztott CP (*Split-CP*) elméletét követve azt állítja, hogy a TAM kifejezések a Finite Phrase lexikalizációi.¹¹ Az alanyeset engedélyezése tehát kormányzás alatt történik, még hozzá jobb irányba, a TAM kifejezések alany előtti elhelyezkedése pedig arra utal, hogy azoknak az IP projekciót közvetlenül domináló funkcionális projekció fejében kell lennie, s ez a fej lenne a Fin^o.

Szükszavú elemzése azonban sok kérdést hagy nyitva: amennyiben a Fin fejtől kapja az alany az esetét, és nem I-fejtől, akkor mire szolgál egyáltalán az IP? Mi van az IP projekció fejében? Egyik tanulmányából kiderül (2001b, (5) példa), hogy az I-fejet V^o + I^o komplex fejként képzelel el, tehát I^o-ben lesz a lexikális ige felszíni pozíciója. Úgy tűnik, gondolatmenete azon alapszik, hogy az alany helye feltétlenül az IP specifikálójában van (talán az EPP miatt, de ez sajnos nem derül ki), ezért ha a kopt szórendet le akarja vezetni, egy olyan funkcionális frázist kell találnia, amely alkalmas a TAM kifejezések fogadására. Ez nem lehet egyszerűen a CP, hiszen a különböző mondatbevezetőknek is helyet kell szorítani.

A példáinkban illusztrált ún. háromtagú konjugáció harmadik helyét betöltő ige semmiféle információt nem kódol a mondat idő-, aspektus- vagy módbeli tulajdonságairól, ez tipikusan a konjugációs alap (TAM) feladata. Nem az igealak felelős a hangzó alanyért sem. Nem látom tehát indokoltnak, hogy a lexikális ige, vagy akár az alanyi kifejezés elhagyja a VP tartományt. Kormányzás és kötés keretben az alany valóban megkaphatja esetét kormányzás alatt, de egyszerűen az I-fejtől a fentebb kifejtett, VSO nyelvekre alkalmazott módon. Reintges fenti elemzése ráadásul nem tud számot adni azokról az esetekről, melyet (5) alatt példáztunk. Mi akadályozza meg ilyenkor a TAM kifejezések beillesztését Fin-fejbe?

Jegyellenőrzési keretben egységes képet adhatunk a kelta és a kopt típusú szórendről, hiszen láttuk, hogy az I-fej gyenge N-jegyei miatt az alanyeset ellenőrzése mindkét esetben rejtetten történik. A különbség csupán abban rejlik, hogy míg a VSO nyelvekben és a kopt *peje*- típusban az igealak

¹⁰ Példáimban a múlt idejű a- szerepelt, Reintges az ún. habituális jelen konjugációs alapját használja példaként. A két alakváltozat (7)-ben pusztán allomorfiát jelöl, attól függően, hogy teljes főnév, vagy hangsúlytalan névmás követi azt.

¹¹ Az IP-t közvetlenül domináló projekció, az osztott CP legalsó szintje (Rizzi 1997: 283–284).

grammatikai jegyeket is hordoz és ezért I-fejhez csatlakozik, addig a koptban, alapesetben a lexikális és grammatikai információt két különálló morféma kódolja, és ezek a szintaktikai derivációba is két külön ponton kerülnek be.¹²

4. A névmási alany és az egyeztetés problémája

A kopt személyes névmási affixumok¹³ egymást kölcsönösen kizáró viszonyban vannak a lexikális alannal (vö. (1)-(2)), sőt ugyanez a disztribúció figyelhető meg tárgyi helyzetben, prepozíciók után és a birtokos szerkezetekben is (példák: Reintges 2001a, 2001b). Látszólag tehát ezek a névmási elemek argumentumpozícióban vannak – pont azon a helyen, ahol egy teljes NP/DP volna – csak fonológiai értelemben kapcsolódnak szorosan (klitizálódnak) egy önálló hangsúllyal rendelkező szóhoz.

4.1. A személy- és számjelölő affixum státusza a kelta nyelvekben

Régi vita a kelta (és a sémi) nyelvészetben a személy- és számjelölő affixumok státusza: hogyan kezelendők? Mint egyeztető (inflexiós) affixumok vagy inkorporált névmások? (A kopttal való tipológiai összevetés szempontjából a gael, kiemelten az ír adatok lesznek számunkra relevánsak.)

Az írban alapvetően kétféle igeforma van:¹⁴ hagyományos elnevezéssel *analitikus* és *szintetikus*, pontosabban minden paradigmában van egy analitikus forma, és több szintetikus, ez utóbbi inflexiós típusú (a végződés idő, mód és alanyi személy-szám egyeztetésre vonatkozó információt kódol).

Az analitikus igealakok csak idő és mód jegyeket tartalmaznak, mellettük alanyként vagy (egyres ill. többes számú) lexikális NP áll (pl. (8)) vagy névmási klitikum, ha a megfelelő szintetikus (ragozott) forma nem áll ren-

¹² Kenesei István vetette fel nekem a lehetőséget, hogy a konjugációs alap helye a kis v^0 lenne, amely aztán Tense⁰-be mozog, maga mögött hagyva az ágenst. Bár a perfektum a- eleme valóban egy „tesz/csinál” jelentésű ige grammatikalizációja, ez a többi konjugációs alapról nem (vagy csak részben) mondható el. Másrészt a VP belső komplexitása maximálisan kihasználható a tárgyi egyeztetés problémakörénél. Vö Egedi 2005: 21–27.

¹³ A kopt leíró hagyományban határozottan szuffixumnak tekintik (*Suffixpronomen*, *Personalsuffix*, Till 1986, §185. *Pronominal suffix*, Polotsky 1960: 393. *Personal infix*, ill. *suffix*, Layton 2000: §80, §85), és a korábbi nyelvfázisok leírásában is annak tekintették ezen morfémaosztály funkcionális elődjét, pedig a lexikális alannal való komplementer disztribúció az egyiptomi minden nyelvfázisában fennállt.

¹⁴ Az ír ragozás itt következő ismertetése az idézett példákkal együtt: McCloskey – Hale (1984: 489–492).

delkezésre morfológiailag (pl. ulsteri dialektus feltételes paradigmájában az E/3, T/2 és a T/3 ilyen).¹⁵

- (8) *chuirfeadh Eoghan isteach ar an phost sin*
helyez:condit E. be On:prep. def:sg állás dem
‘Eoghan jelentkezne arra a munkára.’

A szintetikus forma viszont teljesen összeférhetetlen az alany független fonológiai kifejezésével – legyen az lexikális vagy névmási:

- (9) **Chuirfinn mé isteach ar an phost sin*
helyez:condit.1sg. én be On:prep. def:sg állás dem
‘Jelentkeznék arra a munkára.’

Ha viszont az adott szintetikus alak létezik egy paradigmában, akkor kizárólag az használatos (**chuirfeadh mé*). Egyébként a szintetikus alakok számszerűleg alulmaradnak az analitikusokkal szemben – egyes északi dialektusokban egészen végletesen. Az ulsteriben a fenti ige praesens indicativus paradigmájában csak az E/1. szintetikus, múlt időben pedig minden igének csak az analitikus alakja használatos. Teljes szintetikus paradigma pedig egyáltalán nem létezik egy dialektusban sem.¹⁶

A kelta finit ige sosincs egyeztetve a lexikális alannal. Az írre még az is igaz, hogy az ige morfológiailag megjelenő alanyi egyeztetés eleve inkompatibilis a lexikális alannal. Nemcsak hogy megengedi a nulla alanyt, de ha az ige személy- és számjegyeket is megjelenít, az alanypozíciónak kifejezetten üresnek kell lennie. Ezért McCloskey – Hale (1984: 488) „szigorúan nulla alanyú” nyelvként jellemezte.¹⁷

¹⁵ *chuirfinn* helyez:condit.1sg, *chuirfeá* helyez:condit.2sg, de: *chuirfeadh sé/sí* helyez:condit +3sg.m/f., *chuirfimis* helyez:condit.1pl, de: *chuirfeadh sibh* helyez:condit +2pl, *chuirfeadh siad* helyez:condit +3pl. Az ír ige morfológiájának további részletes leírása: Mac Eion 1993; Legate 1999.

¹⁶ A skót gael nyelvben az imperatívustól eltekintve csupán egyetlen szabályos, személyragos alak van: a feltételes módú E/1. (MacAulay 1992b: 215). A manxban is csak E/1. (néha T/1.) személyben vannak szintetikus alakok (Thomson 1992: 121–127).

¹⁷ Ellentétben például az olasszal, ahol a ragok a lexikális alany mellett is megjelennek, ill. a ragozott formák mellett is megjelenhetnek névmási elemek – emfatikus vagy kontrasztív jelentéssel. A walesiben kicsit más a helyzet, mint az írben: lexikális alany mellett ezekben sem jelenik meg igei személyrag, de a névmási elem és a ragozott igealakok nem zárják ki egymást (Doron 1988: 204; McCloskey – Hale 1984). A breton ebben a walesihez hasonlít, bár a ragozott igealakok mellett megjelenő névmási klitikumokról Stump (1984) kimutatta, hogy emfatikusak.

Fenti jelenségek magyarázatára – klasszikus kormányzás és kötés keretben – alapvetően kétfajta megközelítéssel találkozhatunk. Az ún. egyeztetés-elmélet (*Agreement analysis*) szerint ez a komplementaritás az AGR és az általa kormányzott kategória viszonyára tett speciális megszorítás következménye, míg az ún. inkorporációs elmélet (*Incorporation analysis*) szerint viszont a személyragok valójában független névmási argumentumokból vezethetők le egy inkorporációs szabály segítségével (vö. Stump 1984).

McCloskey és Hale (1984) abból indul ki, hogy az ír nulla alanyú nyelv, vagyis a ragozott igealak mellett megjelenő alany egy üres kategória (*pro*), melynek tartalmát az őt kormányzó AGR azonosítja. Az írben megfigyelhető szigorú komplementaritást (ti. hogy hangzó alany mellett *nincs* egyeztetés az ige) (10) alakú nyelv-specifikus szűrővel vezetik le, ahol AGR kormányozza NP-t, és NP fonetikailag tartalmaz. ¹⁸

(10) * [..._{AGR} α F]...NP[α F]...]

Doron (1988: 210–211) a kelta nyelvek egységes, inkorporációs elemzését javasolja. Eszerint a kelta nyelvekben nincs is AGR, vagyis egyeztetés, az igeformák egy poszt-szintaktikai morfológia eredményei, ami integrálja a szintaktikai reprezentációban eredetileg két különálló csomópontot alkotó igit és névmási NP-t. Ez a szintaktikai szerkezet transzparens az analitikus formákkal (*chuirfeadh sé* = helyez:condit. + 3sg.m.), egyes esetekben pedig egy szuppletív alak – tulajdonképpen a szintetikus forma – helyettesíti az ige–névmás szekvenciát (*chuirfinn* = helyez:condit.1.sg.).¹⁹ (Az osztott IP hipotézis bevezetésével fenti állítást úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a kelta nyelvekben csak a TP projektálódik, AgrP nem.)

Az ige és a névmási alany tehát egyrésztől szintaktikailag két különálló frázis, másrésztől viszont morfológiailag és fonológiailag egy egységet alkotnak, akár szintetikus akár analitikus igeformáról legyen szó. Doron (1988: 211–213) ennek bizonyítékát látja például az igei emfázis kétféle megvalósításában az ulsteri dialektusban, amely vagy az inflexió végződés vagy a névmás hangsúlyozásával történik – aszerint, hogy szintetikus vagy

¹⁸ Doron (1988: 204) után. A felszíni szűrő McCloskey–Hale (1984: 526. (85)) egy módosított felírása.

¹⁹ Doron (1988: 211) hasonló jelenségre hívja fel a figyelmet a héber jelen időben, ahol az ige nem egyeztetődik a személlyel, csak a nemmel és számmal. Az alanyi névmás klitizálódhat az ige, egyfajta poszt-szintaktikai szóalkotás eredményeként. pl. *xošev ani* / *xošvani* ‘gondolom’. Ez a jelenség azonban mindig szabályos fonológiai szabályoknak engedelmeskedik, és nincsenek szuppletív alakok.

analitikus formáról van szó. Szerinte azért viselhet ebben az esetben egy inflexiós végződés hangsúlyt, mert valójában független szintaktikai egység, és azért viselheti egy névmás a szemantikailag az igéhez tartozó emfázist, mert ige és névmás egy fonológiai egységet alkotnak.

További érvként a *-se* kontrasztív szuffixum esete merül fel, amely névmáshoz kapcsolódik, de kapcsolódhat a ragozott igeformához is. Koordinált névmásoknál is ez a kontrasztív forma használatos: **mé agus tú* (= én és te) helyett *mise agus tusa* (= én+ CONTR és te+ CONTR). De (11)-ben példázott képződmények is létrejönnek:

- (11) *da mbeinn -se agus tusa ann*
 Ha lenni:COND.1sg CONTR és te ott
 ‘Ha én és te ott lennénk.’ (példa: Doron 1988, 213)

Az inkorporációs elemzés ehhez a (12) alatti szerkezetet rendeli; fel fogása szerint poszt-szintaktikai morfológia helyettesíti az *mbeadh+mise* alakot *mbeinn-se* alakokkal.

A McCloskey–Hale-féle *pro*-elemzés (13)-t eredményezné, ahol Doron problematikusnak tartja egy üres névmás összekötését a lexikális NP-vel.

- (12) *da* [_V*mbeadh*] [_{NP}[_{NP}*mise*] *agus* [_{NP}*tusa*]] *ann*
 (13) *da* [_{V+AGR}*mbeinn*] [_{NP}[_{NP}*pro-se*] *agus* [_{NP}*tusa*]] *ann*

Az inkorporációs elmélet szempontjából tehát a kelta nyelvek nem is nulla alanyú nyelvek, az inflexiós végzések valójában inkorporált alanyi névmások.²⁰ Ez az elemzés mintaként szolgálhat a kopt „ragozás” megértéséhez, illetve újraértelmezéséhez is: a koptra is feltehetjük, hogy a morfológia- ilag és fonológiailag egységet alkotó konjugációs minták elemei valójában szintaktikailag jól elkülöníthető egységek, amelyek többszöri klitizáció folytán hozzák létre a komplex, látszólag „ragozott” alakokat.

4.2. A személy- és számjelölő affixum státusza a koptban

A kopt alanyi kifejezések disztribúcióját megvizsgálva, látszólag az ír szigorú komplementaritáshoz nagyon hasonló jelenséggel van dolgunk. (14) és (15) között az a különbség, hogy a második mondatban többes számú az

²⁰ A ’kelta nyelveket’ én leszűkíteném a gael ágra, mivel a walesiben és a bretonban (ahol teljes ragozási paradigmák vannak) az inkorporációs elemzés nem olyan magától értetődő. Mindkét nyelvben megjelennek névmások az inflexió mellett (a ragozott prepozícióknál is), csak abban mutatnak rokonságot az írrel, hogy lexikális alany esetén nincs szám szerinti egyeztetés az igeen.

alany. Ez sem a lexikális igén, sem konjugációs bázison semmiféle egyeztetési mechanizmust nem vált ki. Egyetlen változtatásként a határozott névelő egyes szám, hímnemű alakjának többes számú alakra való kicserélése jelentkezik.

(14) a-	p-rōme	pōt	ebol	(15) a-	ᵉn-rōme	pōt	ebol
	perf.- def:sg.m.-ember	fut	el		perf.- def:pl.-ember	fut	el
	‘Az ember elfutott.’				‘Az emberek elfutottak.’		

Feltehetjük, hogy a kopt is nulla alanyú nyelv, hiszen lexikális alany nélkül is, a megfelelő személy- és számjelölő affixumok alkalmazásával grammatikus mondatokat kapunk.

(16) a- f- pōt	ebol	(17) a- u- pōt	ebol
perf.- proN:3sg.m- fut	el	perf.- proN:3pl.- fut	el
‘Elfutott.’		‘Elfutottak.’	

Csak hogy a személy- és számjelölő affixumok és a lexikális alany egyidejű használata lehetetlen:

(18) *a- f- p-rōme	pōt	ebol	(19) *a- p-rōme f-	pōt	ebol
perf.- proN- az ember	fut	el	perf.- az ember proN-	fut	el
‘Az ember elfutott.’			‘Az ember elfutott.’		

Kivéve természetesen a topikalizációs (avagy diszlokációs) mintákat:²¹

(20) <i>p-rōme de</i> a- f- pōt	ebol
az ember prt. perf.- proN- fut	el
‘Az ember (pedig) elfutott.’	

Felmerül a kérdés, hogy miért kell egyáltalán affixumot keresni ezekben a névmási elemekben? Tény, hogy a (16) típusú mondatokban az alany és az ige közvetlen szomszédosságát még a Wackernagel partikulák sem szakíthatják meg – ellentétben azzal, ahogy (6)-ban láttuk. A partikula személyes névmási alany esetén az ige utáni pozíciót foglalja el, ami azt igazolja, hogy a partikula előtt álló morféma egyetlen fonológiai szót alkotnak. Ez valóban egy ragozott szó benyomását kelti.

²¹ ‘Term in extraposition’ (Layton 2000: 256); ‘Hervorhebung’ (Till 1986: §384).

- (21) a- f- čine **de** ʼm-pef-ouhor
 perf.- ProN- talál prt obj.-poss:sg.m.-kutya
 ‘Megtalálta a kutyáját.’

Az egyértelmű kölcsönösen kizáró viszony a lexikális és ’inflexiós’ alanyok között (és hasonló komplementaritás minden más NP pozícióban, ahogy arra már utaltunk) arra enged következtetni, hogy hasonló a helyzet, mint az írben – legalábbis az inkorporációs elemzés vonalán. A kopt személy- és számjelölő affixumok ugyanazt a szintaktikai helyet töltik be, mint a teljes NP-k, és inkább csak fonológiailag tartoznak az igehez, vagyis klitikumok. (Ugyanerre az eredményre jut Reintges 2001b.)

4.3. A konjugációs bázis státusza

A konjugációs bázis státuszát a hagyományos leíró irodalomban már a neve is előlegezi: ha egyszer a konjugáció bázisa, magának is részt kell vennie a konjugációban, vagyis a ragozásban. Valójában semmiképp nem tekinthető ragnak, sőt affixumnak sem, hiszen egészen messze kerülhet az igtől, amihez tartoznia illene:

- (22) a- p-rōme et-h^en-t-polis **pōt** ebol
 perf.-az ember rel.-bAn-a-város fut el
 ‘Az ember, aki a városban (volt), elfutott.’

Önálló hangsúllyal nem rendelkezik, hiszen ha hangsúlyos lenne, a ’de’ szócska közvetlenül utána következhetne (vö. (6) és (21)). Minthogy hangsúlytalan, a rákövetkező morfémához kapcsolódik – de nem affixumként, hanem klitikumként. Zwicky és Pollum (1983: 504) tipológiai rendszerének F. kritériuma is megerősíti ezt, amennyiben klitikumok csatlakozhatnak klitikumot már tartalmazó egységhez, affixumok viszont nem.

Az eddigiekben bemutatott formai és viselkedésbeli jellege alapján a konjugációs bázisok osztálya határozottan segédigére emlékeztet; Heine (1993: 22–24) segédigékre összegyűjtött tulajdonságlistájában gyakorlatilag minden kritériumnak megfelel. Polotsky konjugációs alapja, Reintges TAM kifejezése tehát egyszerűen proklitikus segédigének tekinthető.²²

²² Zwicky (1977) klitikum-tipológiája alapján mind a kopt személyes névmások, mind a segédigék ún. speciális klitikumként osztályozhatók. Definíció szerint a speciális klitikum (i) fonológiailag hasonlít független változatára, de szintaktikai disztribúciójában eltér (kopt személyes névmások), (ii) eleve nincs szabad alakváltozata (kopt segédige).

5. Összegzés

A kelta és kopt mondatszerkezetet a tanulmány több szempontból is összehasonlította (szórend, esetadás, személy- és számjelölő affixumok státusza), és a generatív szintaxismodell bizonyos (a mondat derivációjára) vonatkozó univerzális elveinek elfogadása mellett kimutatta, hogy a kelta és a kopt mondat levezetése – akár kormányzás és kötés, akár minimalista modellben elemezzük – igen hasonlóan történik. Az egyeztető morfémák vizsgálata során kiderült, hogy az ír analitikus minták és a kopt háromtagú konjugáció jól összevethetők, és ahogy az ír szintetikus igealakokról belátható, hogy egy poszt-szintaktikai, névmás-inkorporációs folyamat eredményei, úgy a kopt személyes névmási affixumokról is bebizonyítható, hogy argumentumpozícióban lévő klitikumok, csupán (morfo)fonológiailag kapcsolódnak szorosan az igéhez.

A kopt személyes névmási affixumok tehát valójában személyes névmási klitikumok, a konjugációs alap pedig proklitikus segédige. Az ige (és a segédigén) nincsenek egyeztető jegyek, melyeket a deriváció során valamikor ellenőrizni kellene.²³ Feltehetnénk ugyan egy [TP... [AgrSP... [VP...]]] mondat-szerkezetet, hasonlóan McCloskey (1996) elemzéséhez az írre, ám láttuk, hogy a koptban semmi sem utal arra, hogy az alany elhagyná a VP tartományt. A főnévi csoportok egyetlen értelmezhetetlen és ezért kioltandó jegye a strukturális esete, ami a késleltetés elvének engedelmessé, rejtett mozgatóval is elvégezhető. Nem indokolt tehát, hogy az IP-nek nevezett funkcionális projekciót egy felső TP-re és egy alsó AgrSP-re (vagy fordítva) bontsuk; a kopt mondatszerkezet ezen paramétere úgy van beállítva, hogy – a leírás egyszerűségét szem előtt tartva – az egyeztető frázis elhagyható.

HIVATKOZÁSOK

Bobajlik, J. D. – Carnie A. 1996: A minimalist approach to some problems of Irish word order, in Borsley, R. D. – Roberts, I. eds.: *The syntax of the Celtic Languages. A comparative perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 223–240.

²³ Az egyetlen dolog, amelyet mind a segédigék, mind az igék, mind a prepozíciók morfológiai alternációval jeleznek, az a szomszédos kategória prozódiai státusza. Az ún. konjugációs alap is általában két allomorffal rendelkezik, attól függően, hogy az őt követő alany önálló hangsúllyal rendelkező NP, vagy névmási klitikum. Az igék és a prepozíciók a tárgyak formájára érzékenyek hasonlóképpen.

- Borsley, R. D.–Roberts, I. 1996: Introduction, in Borsley, R. D.–Roberts, I. eds.: *The syntax of the Celtic Languages. A comparative perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 1–52.
- Chomsky, N. 1993: A minimalist program for linguistic theory, in *The Minimalist Program*, Cambridge, Mass., 1995, MIT Press, 167–217.
- Chomsky, N. 1995: Categories and transformations, in Chomsky, N. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass., 1995, MIT Press. 219–394.
- Doron, E. 1988: On the complementarity of subject and subject-verb agreement, in Barlow, M.–Ferguson, C. A. eds.: *Agreement in natural language: approaches, theories, descriptions*, Ch. 9. Stanford, CSLI, 201–218.
- Egedi B. 2005: *A kopt mondat elemzési lehetőségei*, szakdolgozat, ELTE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék.
- Funk, W. P. 1978: Toward a Synchronic Morphology of Coptic, in Wilson, R. McL. ed.: *The Future of Coptic Studies*, Leiden, Brill, 104–124.
- Heine, B. 1993: *Auxiliaries. Cognitive forces and grammaticalization*, New York–Oxford, Oxford University Press.
- Lambdin, Th. O. 1983: *Introduction to Sahidic Coptic*, Macon, Mercer University Press.
- Layton, B. 2000: *A Coptic Grammar with Chrestomathy and Glossary. Sahidic Dialect*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Legate, J. A. 1999: The Morphosyntax of Irish agreement, in Arregi, L. et al. eds.: *MIT Working Papers in Linguistics 33: Papers on Morphology and Syntax, Cycle One*, Cambridge, MA, MITWPL.
- MacAulay, D. 1992a: The Celtic languages: an overview, in MacAulay, D. ed.: *The Celtic Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1–8.
- MacAulay, D. 1992b: The Scottish Gaelic language, in MacAulay, D. ed.: *The Celtic Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 137–248.
- Mac Eion, G. 1993: Irish, in Ball, M. J. ed.: *The Celtic Languages*, London–New York, Routledge.
- McCloskey, J.–Hale K. 1984: On the syntax of person-number inflection in Modern Irish, *Natural Language and Linguistic Theory* **1**, 487–533.
- McCloskey, J. 1996: Subjects and subject positions in Irish, in Borsley, R. D.–Roberts, I. eds.: *The syntax of the Celtic Languages. A comparative perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 241–283.

- Meid, W. 1999: Kelta nyelvek, in Fodor I. szerk.: *A világ nyelvei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 707–715.
- Pollock, J.-Y. 1989: Verb Movement, Universal Grammar, and Structure of IP, *Linguistic Inquiry* **20**, 365–424.
- Polotsky, H. J. 1960: The Coptic Conjugation System, *Orientalia* **29**, 392–422.
- Reintges, C. H. 2001a: Agreement Marking, Case Assignment and the Composition of the Coptic Clause, *Göttinger Miszellen* **180**, 97–102.
- Reintges, C. H. 2001b: Aspects of the morphosyntax of subjects and objects in Coptic Egyptian, in Broekhuis H. – T. van der Wouden eds.: *Linguistics in the Netherlands 2001*, Amsterdam, John Benjamins, 177–188.
- Rizzi, L. 1997: The fine structure of the left periphery, in Haegeman L. ed.: *Elements of grammar, Handbook of Generative Syntax*, Dordrecht, Kluwer, 281–337.
- Roberts, I. – Shlonsky, U. 1996: Pronominal enclisis in VSO languages, in Borsley, R. D. – Roberts, I. eds.: *The syntax of the Celtic Languages. A comparative perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 171–199.
- Stump, G. T. 1984: Agreement vs. incorporation in Breton, *Natural Language and Linguistic Theory* **2**, 289–348.
- Tallerman, M. 1998: Celtic word order: some theoretical issues, in Siewierska, A. ed.: *Constituent Order in the Languages of Europe*.
- Thomson, R. L. 1992: The Manx language, in MacAulay, D. ed.: *The Celtic Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 100–136.
- Till, W. C. 1986: *Koptische Grammatik (Saïdischer Dialekt)*, Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie (1961, 2. Aufl. újranyomása).
- Zwicky, A. M. 1977: *On Clitics*, Bloomington.
- Zwicky, A. M. – Pollum, G. K. 1983: Cliticization vs. inflection: English n't, *Language* **59**, 502–513.